

Ψυχικοί μετασχηματισμοί στην κλαϊνική/μπιονική θεωρία και η σχέση τους με την φροϋδική έννοια της μετουσίωσης.

Αμίνα Μοσκόφ, Χρυσόστομος Γιάκρας

Η έννοια της μετουσίωσης κατέχει κεντρική θέση στη φροϋδική θεωρία, καθώς συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα του υποκειμένου να συμμετέχει στην πολιτισμική ζωή, να δημιουργεί και να εγκαθιδρύει κοινωνικούς δεσμούς. Παρά τη σημασία της, ωστόσο, η έννοια αυτή δεν απέκτησε ποτέ μια πλήρη και συστηματική μεταψυχολογική επεξεργασία. Ο Freud περιγράφει τα αποτελέσματα της μετουσίωσης, χωρίς να αποσαφηνίζει επαρκώς τις ψυχικές διεργασίες που καθιστούν εφικτές τις μετατοπίσεις του στόχου της ενόρμησης.

Υπό αυτή την οπτική, η συζήτηση δεν αφορά μόνο την οικονομία, αλλά αγγίζει τον πυρήνα της ψυχικής συγκρότησης και της ικανότητας νοηματοδότησης της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, τίθεται το ερώτημα των ορίων της μετουσίωσης: σε ποιο βαθμό αποτελεί μια διακριτή διεργασία και σε ποιο σημείο τέμνεται ή ταυτίζεται με άλλες μορφές ψυχικού μετασχηματισμού που καθιστούν δυνατή τη γένεση της σκέψης και της δημιουργικότητας.

Η μερική αυτή επεξεργασία δεν μπορεί να προσπεραστεί απλώς ως θεωρητικό έλλειμμα. Αντίθετα, αποτελεί γόνιμο σημείο εκκίνησης για μεταγενέστερες θεωρητικές μετατοπίσεις.

Ο Heinz Hartmann, θεμελιωτής της ψυχολογίας του Εγώ, θεώρησε ότι ο Freud βασίστηκε σε κοινωνικές αξιολογήσεις (π.χ. το να θεωρείται η τέχνη "ανώτερη" δραστηριότητα) για να ορίσει έναν ψυχολογικό μηχανισμό. Πίστευε ότι αυτό ήταν επιστημονικά ασταθές και επιχείρησε να προσεγγίσει το ζήτημα, εισάγοντας την έννοια των αυτόνομων λειτουργιών του Εγώ και της αποσεξουαλικοποιημένης ενέργειας.

Ο Jean Laplanche υπογράμμισε ότι η μετουσίωση παραμένει στο έργο του Freud μια έννοια κυρίως περιγραφική, η οποία δεν εντάσσεται σε ένα σαφώς αρθρωμένο μεταψυχολογικό μοντέλο. Θεώρησε ότι η ιδέα της "εκτροπής" της ενόρμησης προς ανώτερους στόχους παρακάμπτει το θεμελιώδες ζήτημα της προέλευσης και της επεξεργασίας του ψυχικού νοήματος. Στο πλαίσιο της θεωρίας της γενικευμένης αποπλάνησης επανατοποθετεί το ερώτημα του μετασχηματισμού στο πεδίο της

μετάφρασης των αινιγματικών μηνυμάτων του Άλλου: αυτό που βρίσκεται στον πυρήνα της ψυχικής ζωής δεν είναι απλώς μια ενόρμηση που αλλάζει στόχο, αλλά ένα ξένο, μη αφομοιωμένο νόημα που απαιτεί συνεχή εργασία μετάφρασης.

Ο André Green, από την πλευρά του, μετατοπίζει την κριτική στο επίπεδο της αναπαράστασης και του αρνητικού. Στο έργο του, ο μετασχηματισμός της εμπειρίας δεν εξαρτάται πρωτίστως από την αλλαγή στόχου της ενόρμησης, αλλά από την ικανότητα του ψυχισμού να εγκαθιδρύει και να διατηρεί ένα πεδίο αναπαραστάσεων που να αντέχει την απουσία, την απώλεια και τη διακοπή της σχέσης με το αντικείμενο. Η δημιουργική δραστηριότητα, συνεπώς νοείται ως αποτέλεσμα της "εργασίας του αρνητικού": της δυνατότητας να παραμένει ενεργό το ίχνος του απόντος αντικειμένου και να συγκροτείται χώρος για συμβολισμό εκεί όπου υπάρχει ρήγμα ή κενό.

Ο Jean-Luc Donnet εστιάζει περισσότερο στις συνθήκες συγκρότησης του ψυχικού χώρου και στη λειτουργία του συμβολισμού, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της αναλυτικής κατάστασης ως τόπου ψυχικής εργασίας. Προτείνει ότι η ψυχαναλυτική συνεδρία μπορεί να λειτουργήσει ως πεδίο μετασχηματισμού, όπου η ενορμητική πίεση δεν εκφορτίζεται ούτε απωθείται, αλλά μετατρέπεται προοδευτικά σε λόγο, σκέψη και δυνατότητα αναπαράστασης μέσω του ελεύθερου συνειρμού. Η ικανοποίηση δεν προκύπτει εδώ από την εκτροπή της ενόρμησης προς έναν "ανώτερο" στόχο, αλλά από την ίδια τη διαδικασία νοηματοδότησης της εμπειρίας μέσα σε ένα πλαίσιο που καθιστά ανεκτή την ψυχική ένταση και επιτρέπει την ανάπτυξη της συμβολικής λειτουργίας.

Κοινό σημείο αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι ανέδειξαν τα όρια της φροϋδικής έννοιας της μετουσίωσης, χωρίς ωστόσο να συγκροτήσουν μια ενιαία και συστηματική θεωρία που να την αντικαθιστά στο επίπεδο της μεταψυχολογίας.

Σε αυτό το θεωρητικό τοπίο, το έργο της Melanie Klein και του Wilfred Bion μπορεί να ιδωθεί ως κρίσιμη γέφυρα. Χωρίς να ασκήσουν ρητή κριτική στον Freud για τη μετουσίωση και χωρίς να υιοθετήσουν τον όρο ως κεντρική έννοια, ανέπτυξαν θεωρητικά μοντέλα που περιγράφουν με σχετική ακρίβεια τις ψυχικές λειτουργίες μέσω των οποίων η εμπειρία μετασχηματίζεται.

Στο έργο της Klein, ο εστιασμός μετατοπίζεται στο ενδοψυχικό πεδίο και στην οργάνωση των αντικειμενότροπων σχέσεων. Η ασυνείδητη φαντασίωση συνοδεύει κάθε ψυχική δραστηριότητα από πολύ νωρίς στη ζωή του ανθρώπου και αποτελεί τη νοητική αναπαράσταση των σωματικών γεγονότων που σχετίζονται με τις ενορμήσεις.

Είναι δηλαδή μια ψυχική λειτουργία που αποδίδει νόημα στις σωματικές εμπειρίες μέσω της σχέσης με μερικά αντικείμενα. Η δημιουργικότητα και η κοινωνική συμμετοχή δεν νοούνται ως αποτέλεσμα εξωτερικής συμμόρφωσης ή απλής εκτροπής της ενόρμησης, αλλά ως εκφράσεις της ποιότητας των εσωτερικών αντικειμένων και της σχέσης με αυτά.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η έννοια της επανόρθωσης. Η επιθετικότητα δεν ακυρώνεται ούτε απωθείται, αλλά εντάσσεται σε μια δυναμική φροντίδας και αποκατάστασης του αντικειμένου. Η δημιουργικότητα προκύπτει από την αντοχή στην ενοχή και από τη δυνατότητα διατήρησης της σχέσης παρά την καταστροφικότητα. Στη σχιζοειδή/παρανοειδή θέση, η ασυνείδητη φαντασίωση κυριαρχείται από διχοτομήσεις και προβλητικές ταυτίσεις, περιορίζοντας τη δυνατότητα συμβολισμού. Η μετάβαση προς την καταθλιπτική θέση συνεπάγεται την αναγνώριση του αντικειμένου ως ολόκληρου και πολύτιμου, καθώς και την ικανότητα πένθους, που αποτελεί προϋπόθεση για τη δημιουργία νοήματος. Η δυνατότητα συνεργασίας και πολιτισμικής εμπλοκής εξαρτάται από την ποιότητα των αντικειμενότροπων σχέσεων και από την ικανότητα του υποκειμένου να μετασχηματίζει την επιθετικότητα εντός της σχέσης, χωρίς να χάνει το αντικείμενο.

Ο Bion προχωρά ακόμη περισσότερο, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τις ενορμήσεις και τα περιεχόμενα των εσωτερικών αντικειμένων προς τη λειτουργία που καθιστά δυνατή τη σκέψη. Οι έννοιες της λειτουργίας άλφα και της σχέσης container–contained περιγράφουν έναν πρωτογενή μηχανισμό μεταβολισμού της εμπειρίας, μέσω του οποίου τα ακατέργαστα αισθητηριακά και συναισθηματικά στοιχεία μετατρέπονται σε στοιχεία σκέψης. Η αποτυχία αυτής της διαδικασίας οδηγεί σε αδυναμία συμβολισμού και σε καταφυγή στην πράξη ή στο σώμα.

Η μπιονική έννοια του Ο, τέλος, αναφέρεται στην άμεση εμπειρία της αλήθειας, πέρα από αναπαραστάσεις και προκατασκευασμένα σχήματα σκέψης. Η προσέγγισή του απαιτεί αντοχή στο άγνωστο και εγκατάλειψη της παντογνωσίας, στάση που συνδέεται στενά με μορφές δημιουργικότητας που δεν αποσκοπούν στην εκφόρτιση, αλλά στη γένεση νέων τρόπων σκέψης και σχέσης με την εμπειρία.

Το εργαστήριο προτείνει, συνεπώς, τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το αποτέλεσμα (το πολιτισμικό προϊόν), στη διεργασία (τους ψυχικούς μετασχηματισμούς). Υπό αυτό το πρίσμα η συμβολή της κλαϊνικής/μπιονικής θεωρίας

δεν έγκειται στην αναδιατύπωση της μετουσίωσης, αλλά στη θεμελίωση των συνθηκών δυνατότητας της. Δίνοντας ενδεχομένως μια συγκροτημένη απάντηση στο ανοιχτό ερώτημα που μας κληροδότησε η φροϋδική θεωρία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality*.

Freud, S. (1910). *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*.

Freud, S. (1914). *On Narcissism: An Introduction*.

Freud, S. (1915). *Instincts and Their Vicissitudes*.

Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*.

Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents*.

Hartmann, H. (1958). *Ego psychology and the problem of adaptation*.

Hartmann, H. (1964). *Essays on ego psychology*

Laplanche, J., & Pontalis, J.-B. (1973). *The language of psychoanalysis*.

Laplanche, J., (1970). *Life and death in psychoanalysis*

Laplanche, J. (1987). *New foundations for psychoanalysis*

Green, A. (1975). *The analyst, symbolization and absence in the analytic setting*. *International Journal of Psychoanalysis*, 56, 1–22.

Green, A. (1999). *The work of the negative*.

Donnet, J.-L. (2009). *The analyzing situation*.

Klein, M. (1935). *A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states*.

Klein, M. (1940). *Mourning and its relation to manic-depressive states*. *International Journal of Psychoanalysis*, 21, 125-153.

Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works 1946-1963*.

Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience*.

Bion, W. R. (1963). *Elements of Psycho-Analysis*.

Bion, W. R. (1965). *Transformations: Change from learning to growth*.

Segal, H. (1973). *Introduction to The Work of Melanie Klein*.